

Рецензії та огляди

Reviews and Notes

<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.116>

Віталій ЩЕРБАК,

*професор кафедри історії України
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна*

Vitalii SHCHERBAK

*Professor of the Department of History of Ukraine,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine*

e-mail: shcherbak.vitalii@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8025-5684>

НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РАННЬОМОДЕРНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: «МАЛОРОСІЙСЬКІ СПРАВИ», «МАЛОРОСІЙСЬКИЙ ПРИКАЗ», «БАТУРИНСЬКИЙ АРХІВ...» /

упоряд. Тетяни Таїрової-Яковлевої, наук. ред. Віталій Щербак. Київ: Кліо, 2021

Публікація джерел з історії України XVI–XVIII ст. стала доброю традицією останніх десятиліть. Побачила світ низка томів універсалів українських гетьманів, матеріали з політичної, військової та соціальної історії. Проте переважна більшість джерел відклалася в архівосховищах сусідніх держав, насамперед у Польщі та Російській Федерації. Тому для опрацювання матеріалів існують певні труднощі. Для ефективного їх пошуку варто скористатися наявними путівниками, серед яких важливе місце належить описам справ відповідних фондів. Однією з них є книга «Малоросійські справи. Описи фонду № 124 Російського державного архіву давніх актів», що містить описи колекції документів міжнародно-політичного характеру. Перша її публікація за редакцією професора Санкт-Петербурзького державного університету, доктора історичних наук Тетяни Таїрової-Яковлевої невеликим накладом була здійснена московським видавництвом «Древлехранилище» в 2016 р. і сьогодні вже стала бібліографічною рідкістю. Українське видання дасть змогу розширити можливості ознайомлення дослідників із важливим комплексом документів вітчизняної історії.

Колекція була сформована в Московському архіві Колегії іноземних справ із фондів Посольського приказу, Малоросійського приказу та Посольської канцелярії з української тематики за період 1522–1798 рр. Частина їх вже друкувалася у низці збірників документів, проте основний масив матеріалів залишився поза увагою науковців.

Переважна більшість описів документів стосується справ дипломатичного й адміністративного характеру кореспонденції московського царя та чиновників зовнішньополітичних відомств із українськими гетьманами, козацькою старшиною, духовними ієрархами та січовими очільниками. Водночас тут містяться різноманітні царські грамоти, переписка з московськими воєводами як прикордонними, так і тими, що дислокувалися в українських містах, листування з польськими урядовцями. Інформативними видаються накази представникам царської адміністрації, які їхали в Україну, та їхні письмові звіти у формі статейних списків, повідомлення про козацьких послів до Москви. У матеріалах фонду значна частина джерел стосується відносин з Османською імперією, Кримським ханством, Річчю Посполитою, Трансильванією та іншими державами.

Опрацювання фонду Малоросійського приказу дасть змогу ґрунтовніше окреслити українсько-московські стосунки, зокрема й під час Визвольної війни середини XVII ст., коли через союз з Московським царством Військо Запорозьке здобуло політичний статус. Описи матеріалів засвідчують наявність можливостей із дослідження відродження Української держави ранньомодерної доби як спадкоємниці княжої Русі. Переважна більшість документів присвячена функціонуванню Гетьманщини й контактам її урядовців у політичній, економічній і конфесійній сферах з представниками Московського царства та Російської імперії.

Описи справ 124 фонду зроблені в другій половині XVIII ст., коли офіційна назва України в Російській імперії утвердилася як Малоросія. Звідси і їхні формулювання, які подекуди не відповідають реаліям часу, означеного у документах.

У книзі «Малоросійський приказ. Описи фонду № 229 Російського державного архіву давніх актів» описи документів стосуються також матеріалів 124 фонду. Їхній зміст охоплює широкий комплекс питань політики царського уряду до України й відповідної позиції гетьманів і козацької старшини. Зокрема, тут містяться договірні статті Московського царства з Військом Запорозьким, царські грамоти гетьманам та козацькій старшині, накази воеводам перед їх відправкою в Україну.

Велика кількість документів стосується кореспонденції московських чиновників з козацькою старшиною, духовними ієрархами та запорозькими очільниками. Непоодинокими є матеріали щодо забезпечення російських гарнізонів в українських містах, ведення торговельних операцій, описи прийомів гетьманських послів у Москві. Частина джерел стосується відносин Московії та України з Османською імперією, Річчю Посполитою, Швецією та іншими державами. Переважна більшість матеріалів збереглася в перекладах з так званого «білоруського письма», лише в окремих випадках відкриті оригінали українських документів із підписами гетьманів і старшин, печатками Війська Запорозького.

Публікація описів дасть змогу історикам краще ознайомитися із діяльністю Малоросійського приказу як головної комунікативної інституції московсько-українських відносин та зорієнтуватися у великому масиві матеріалу, що яскраво їх ілюструє. Важливою підмогою для дослідників послужить опис науково-довідкового апарату фондів, географічний, іменний та хронологічний покажчики.

Дослідження матеріалів, декларованих в описах, дасть змогу детальніше висвітлити різноманітні аспекти функціонування Української держави ранньомодерної доби, військової, політичної та діяльності її очільників, зокрема й стосунків із Запорозжям.

Різні за змістом описи справ 124 та 229 фондів здійснювалися у хронологічній послідовності в різний час людьми з неоднаковим рівнем кваліфікації, хоча це ніякою мірою не применшує цінності цих документів. У публікації збережені оригінали описів, примітки та виправлення, що послугує додатковим матеріалом для дослідників.

Матеріали третього тому «Батури́нський архів та інші документи з історії українського гетьманства 1690–1709 рр.» являють собою цінне зібрання джерел, де репрезентовано широку палітру внутрішньої та зовнішньої політики Української держави за період правління Івана Мазепи. Вони поділяються на чотири частини. У першій — «Матеріали Батури́нського архіву (1706–1709)» — публікуються збережені до наших днів в архівному фонді Санкт-Петербурзького інституту історії РАН оригінали із архіву гетьмана, а також виписки із листів кореспондентів Івана Мазепи: голови Посольського приказу Федора Головіна, князів Олександра Меншикова, Бориса Голіцина, Михайла Черкаського, воевод Федора Апраксіна, Бориса Шереметьєва та ін. Досить об'ємний матеріал про різноманітні події цього періоду містять листи іноземними мовами — латиною, польською, німецькою, грецькою, татарською та білоруською.

Друга частина збірки відведена листам Івана Мазепи Олександрю Меншикову за 1704–1708 рр., які зберігалися у похідній канцелярії князя. В них обговорено питання ходу російсько-шведської війни, переговорів з послами Османської імперії та Речі Посполитої, коронації Станіслава Лещинського, планів Карла XII, пропозиції гетьману від шведів стати очільником «Малоросійського князівства», становища козацького війська, діяльності кримських татар та запорожців. Тут же йдеться про арешт гетьманських неприятелів — старшин генерального судді Василя Кочубея і полтавського полковника Івана Іскри — та плани щодо суду над ними за донос на гетьмана царю Петру I.

У третій частині зібрані листи Івана Мазепи до російських державних діячів і козацької старшини — полковників чернігівському Миколаю Кгрембецькому та полтавському Івану Левенцю за 1704–1708 рр. Документи дібрані з фондів Санкт-Петербурзького інституту історії РАН і відділу рукописів Російської національної бібліотеки.

Універсали Івана Мазепи за 1687–1708 рр. складають четверту частину джерел, оригінали та копії яких зберігаються в Московських та Санкт-Петербурзьких архівах. Вони стосуються найрізноманітніших питань внутрішнього життя Гетьманщини. Насамперед, це надання маєтностей козацьким старшинам, а також Межигірському, Мгарському, Михайлівському Золотоверхому та іншим монастирям, що дає змогу схарактеризувати соціально-економічні відносини того часу і роль Православної церкви в суспільстві.

У додатках публікуються документи, створені різними діячами мазепинської доби: універсал правобережного полковника Семена Палія, лист матері гетьмана Марії Магдалени отцям Видубицького монастиря, маніфест Петра I к «подданным малороссийского народа» щодо «зради» гетьмана Івана Мазепи, указ Олександра Меншикова про вступ російських військ на територію України тощо.

Книга містить ґрунтовну передмову про історію формування комплексу документів, які дістали назву «Батуринського архіву», пояснення археографічних засад видання, термінологічний словник, іменний та географічний покажчики.

Публікація цих трьох томів із серії «Джерела» розширить поле можливостей вітчизняних та зарубіжних дослідників для ознайомлення із об'ємним комплексом документів історії України ранньомодерної доби.

Дата надходження статті до редакції: 17.05.2021 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)